

# प्रविधि पुस्तिका



प्रकाशकः



बागमती प्रदेश सरकार  
कृषि तथा पशुपन्थी विकास मन्त्रालय  
कृषि विकास निर्देशनालय  
कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

फोन : ०५६-४९३११५

Email: akcchitwan@gmail.com

बागमती प्रदेश सरकार  
कृषि तथा पशुपन्थी विकास मन्त्रालय  
कृषि विकास निर्देशनालय  
कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन  
०५६-४९३११५

Email: akcchitwan@gmail.com

Facebook: <https://www.facebook.com/akcchitwan>

**प्रविधि पुस्तिका**  
**संकलन तथा लेखन**

युवराज पाण्डे, प्रमुख, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

देवराज अधिकारी, वरिष्ठ बाली संरक्षण अधिकृत, प्लान्ट क्वारेन्टाइन तथा विषादी व्यवस्थापन केन्द्र, हरिहरभवन, ललितपुर  
कालिका प्र कोइराला, वागवानी बिज्ञ, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना, परियोजना कार्यान्वयन इकाई, चितवन

विष्णु बिलास अधिकारी, उप-प्रा, रामपुर क्याम्पस, खैरहनी

सुमन ढकाल, उप-प्रा, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, रामपुर

विसाल श्रेष्ठ, उप-प्रा, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, रामपुर

कुल प्रसाद दवाडी, बाली विकास अधिकृत, वीउ बिजन प्रयोगशाला, हेटौंडा, मकवानपुर

इन्द्र शर्मा हुंगाना, अधिकृत, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना, परियोजना कार्यान्वयन इकाई, चितवन

मिन बहादुर पुन, कृषि प्रसार अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

पूर्णमा क्षेत्री, प्रमुख, किम्बु नर्सरी बिकास केन्द्र, भण्डारा, चितवन

माधव पौडेल, कृषि अधिकृत, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना, परियोजना कार्यान्वयन इकाई, चितवन

रवि किरण अधिकारी, कृषि अधिकृत, कृषि विभाग, हरिहरभवन, ललितपुर

लक्ष्मी दहाल, माटो विज्ञ, माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला, हेटौंडा, बागमती प्रदेश

सुरुची त्रिपाठी, कृषि प्रसार अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

स्वस्तिका चौहान, बागवानी विकास अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

विनायक प्रकाश मिश्र, पि.एच.डि. प्रथम वर्ष, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय, रामपुर

हिम प्रसाद भट्टराई, कृषि विज्ञ, दैवि आवाशीय प्राङ्गारिक फार्म तथा अनुसन्धान केन्द्र, खैरहनी-५, चितवन

मनोज कोइराला, कृषि विज्ञ, गितानगर एग्रो टेक प्रा. लि, भरतपुर-६

गणेश भुसाल, कृषक, अभियान बहुमुखी कृषि फर्म, भरतपुर-२६

प्रकाशक



बागमती प्रदेश सरकार  
कृषि तथा पशुपन्थी विकास मन्त्रालय  
कृषि विकास निर्देशनालय  
कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन

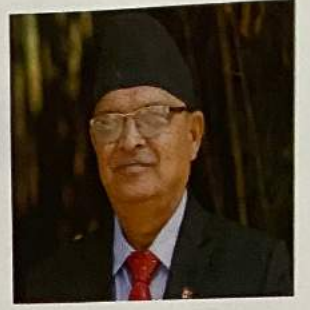
## प्रविधि पुस्तिका

सम्पादन	<ul style="list-style-type: none"><li>- युवराज पाण्डे, प्रमुख, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन</li><li>- कालिका प्र कोइराला, वागवानी बिज्ञ, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना, परियोजना कार्यान्वयन इकाई, चितवन</li><li>- मिन बहादुर पुन, कृषि प्रसार अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन</li><li>- सुरुची त्रिपाठी, कृषि प्रसार अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन</li><li>- स्वस्तिका चौहान, बागवानी विकास अधिकृत, कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन</li></ul>
प्रकाशन मिति	२०७९ असार (June २०२२)
मुद्रण	सिद्धबाबा छापाखाना, हाकिमचोक, चितवन

### श्रोत उद्धृत गर्ने ठेगाना:

कृषि ज्ञान केन्द्र. (२०७९). प्रविधि पुस्तिका २०७८/७९. कृषि ज्ञान केन्द्र, भरतपुर, चितवन, नेपाल।  
AKC. (2079). Technical Manual 2012/22. Agriculture Knowledge Centre, Bharatpur, Chitwan, Nepal.

## दुई शब्द



नेपालका झण्डै ६५ प्रतिशत जनसंख्या कृषिमा आश्रित छन् भने यसले कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा झण्डै एक चौथाइ हिस्सा ओगट्छ। त्यसैले पनि कृषि पेशालाई नेपाली अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा लिइन्छ। यसै मेरुदण्डको महत्वपूर्ण भाग चितवन र मकवानपुर जिल्ला हो। चितवन जिल्ला देशको मध्यभागमा अवस्थित कृषि उत्पादनका हिसाबले एक अग्रणी जिल्ला हो। मकवानपुर जिल्ला पनि देशको मध्यभागमा अवस्थित र मनोरम जलवायु भएको जिल्ला हो। दुवै जिल्ला व्यवसायिक कृषिको नमूना जिल्लाको रूपमा चिनिन्छन्। नेपालको संविधान २०७२ ले परिकल्पना गरेको तीन तहको सरकार अनुरूप आ.व. २०७५/७६ मा प्रदेश सरकार, बागमती प्रदेश अन्तर्गत कृषि ज्ञान केन्द्रको स्थापना भएको हो। आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रको कृषि विकासको समग्र म्यानडेट पाएको यस संस्थाले संघिय सरकारका कृषि विकासमा सहयोग गर्ने निकायहरू, जिल्लाका अन्य सरकारी निकायहरूका साथै स्थानीय सरकारसँग समेत समन्वयमा आफ्ना कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएको छ।

कृषि ज्ञान केन्द्र, चितवन अन्तर्गत रहेका दुईवटा जिल्लाहरूमा खेती गरिने प्रमुख खाद्यान बाली, फलफूल साथै तरकारी सम्बन्धि प्राविधिक ज्ञानहरू किसान समक्ष पुर्याउने हेतुका साथ यस प्रविधि पुस्तिका तयार गरिएको हो। हाल जिल्लामा उदियमान बालीको रूपमा रहेको ड्रागन फ्रुट, किवी, स्ट्रबेरी लगायतका फलफूलहरूको क्षेत्रविस्तार साथै यी बालीहरूको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन गर्ने खालका कार्यक्रमहरूलाई संघ, प्रदेश एवम् स्थानिय तहहरूले प्राथमिकता दिएको साथै यी बालीहरू खेती गर्न कृषकहरूको समेत बढ्दो रुची रहेको कुरा जानकारी गराउन चाहन्छु। उदियमान बालीहरू सम्बन्धि कार्यक्रमहरू आउनु तर कृषकहरूमा खेती प्रविधि सम्बन्धि ज्ञान एवम् सिप नहुनुकै कारणबाट यस पुस्तिकाको आवश्यकताको महसुस भएको हो। साथै, विभिन्न शैक्षिक संस्थामा अध्ययन अध्यापनमा संलग्न व्यक्तिहरू, अनुसन्धानकर्ताहरू र विभिन्न सरकारी निकायहरूलाई पनि यो पुस्तिका उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु।

यस प्रविधि पुस्तिका तयार पार्न अग्रणी भूमिका खेल्नुहुने विभिन्न कार्यालयका पदाधिकारी/लेखकज्यूहरूमा विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु। यस पुस्तिका तयार गर्दा विभिन्न लेखकहरूसँग समन्वयात्मक भूमिका खेल्नुभएका कार्यालयका कृषि प्रसार अधिकृत सुरुची त्रिपाठी साथै उहाँलाई सहयोग गर्नुभएका शाखा प्रमुख तथा सहायकहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु। अभिभावकत्व प्रदान गर्नुहुने बागमती प्रदेशका सचिव डा. शरण कुमार पाण्डेज्यू, जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखज्यू, स्थानीय तहका प्रमुख लागयत सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, कृषि विकास निर्देशनालयका प्रमुखज्यू लगायत प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्णमा कृतज्ञता जाहेर गर्दछु। अन्त्यमा, यस पुस्तकलाई अझ परिष्कृत र उपयोगी तथा त्रुटिरहित बनाउन यहाँहरूको महत्वपूर्ण सुझावको अपेक्षा समेत राख्दछु।

-युवराज पाण्डे  
प्रमुख (अधिकृत स्तर दर्शौं)

## विषयसूची (Table of Content)

क्र.सं.	शिर्षक	पेज नं.
<b>खण्ड क : खाद्यान्न तथा तेलहन बाली</b>		
१	धानबाली उन्नत खेती प्रविधि	२
२	चैते तथा बर्षे धानवालीको खेती पद्धति	३
३	गहुँ उत्पादन प्रविधि	१९
४	तोरी, रायो र सस्यु खेति प्रविधि	२५
५	बीउको गुणस्तर नियन्त्रण पद्धति तथा गुणस्तरीय बीउ उत्पादनका चरणहरू	२९
<b>खण्ड ख : फलफूल खेती प्रविधि</b>		
६	आँप खेति उन्नत प्रविधि	४६
७	लिचि उत्पादन तथा बगैँचा व्यवस्थापन	५२
८	केरा खेती	५७
९	सुन्तलाजात फलफूल खेती प्रविधि	६७
१०	सुन्तलाजात फलफूल खेतीमा फल कुहाउने झिँगा (चाईनिज सिट्रस फ्लाई) व्याक्ट्रोसेरा मिन्याक्स को परिचय र व्यवस्थापन	७९
११	मेवा खेती प्रविधि	८३
१२	स्ट्रबेरी	८६
१३	किवी फलको खेती प्रविधि	९०
१४	सिउँडी फल (Dragon fruit) खेती प्रविधि	९७
१५	भूईँकटहर खेती प्रविधि	१०८
<b>खण्ड ग : तरकारी खेती प्रविधि</b>		
१६	लहरे तरकारी (काँक्रो, फर्सी, लौका, धिरौँला, करेला) खेती प्रविधि	११४
१७	उच्च प्रविधिमा आधारित भेडे खुर्सानी खेती	१२४
१८	कुरिलो खेती प्रविधि	१३१
<b>खण्ड-घ : माटो तथा मलखाद व्यवस्थापन</b>		
१९	माटो परीक्षण र यसको आवश्यकता	१४४
२०	गड्यौले मल उत्पादन प्रविधि	१५७
<b>खण्ड-ङ : बालि संरक्षण</b>		
२१	कृषि जन्य बाली बिरुवाका प्रमुख समस्याहरूको विवरण	१५४

# गड्यौले मल उत्पादन प्रविधि

विनायक प्रकाश मिश्र  
पि.एच.डि. प्रथम वर्ष, कृषि तथा वन विज्ञान विश्व विद्यालय, रामपुर

विभिन्न श्रोतहरूबाट प्राप्त कुहाउन मिल्ने प्राङ्गारीक पदार्थहरूलाई विभिन्न विधिहरूबाट मलमा रूपान्तरण गर्न सकिन्छ, जसमध्ये भर्मीकम्पोष्टिङ्ग पनि एक हो। गड्यौलालाई जैविक फोहर खुवाएर मल बनाउने प्रकृत्यालाई भर्मीकम्पोष्टिङ्ग वा गड्यौले मल प्रविधि भनिन्छ। यस प्रविधिद्वारा उत्पादित मललाई गड्यौले मल भनिन्छ। नेपालमा गड्यौलाबाट कम्पोष्ट बनाउने प्रविधि केही वर्ष अगाडि मात्र भारतबाट भित्रिएको हो। संसारमा ५,००० भन्दा बढी प्रजातिका गड्यौलाहरू पाइन्छ, तीमध्ये सीमित प्रजातिका गड्यौलाहरू मात्र गड्यौले मल बनाउन प्रयोग गरिन्छ। गड्यौलाहरू सामान्य रूपमा हाम्रो खेतबारीमा पाईने गड्यौला नभएर निम्न प्रजातिका हुन्छन्।

## इस्निया फोईटीडा ( *Eisenia foetida* )

- युड्रिलस युजिनियल ( *Eudrillus eugineal* )
- पेरियोनक्स एक्वाभेट्स ( *Perionyx excavatous* )
- लुम्ब्रिकस रेवेलिअस ( *Lumbricus rubellus* )
- पेरियोनक्स फोभ्याटस ( *Perionyx fovatus* )
- ल्याम्पितो मौरीटी ( *Lampito mauritii* )



चित्र १ गड्यौला

## गड्यौले मलका फाईदाहरू :

गड्यौले मल कालो, गन्ध नआउने बुरबुराउदो हुन्छ, जुन साधारण तरिकाले बनाएको कम्पोष्टमल भन्दा थोरै प्रयोग गर्न सकिन्छ। यस मलमा गड्यौलाले फोहरमा भएको पौष्टिक तत्व

५-१० % मात्र लिन्छ भने बाँकि मल सँग निस्कन्छ । तसर्थ मलमा ९०-९५% खाद्य तत्व हुन्छ र साधारण कम्पोष्ट मल भन्दा उपयोगी छ ।

- गड्यौलाले शरीरको तौलभन्दा दोब्बर बढी खानेकुरा खाएको १० मिनेट भित्रमा नै दिसा गरी मल बनाउछ ।
- उपयोगी जिवाणुहरुको संख्या बढी पाइएकोले यो मल प्रयोग गर्दा माटोको रासायनिक तथा भौतिक गुणहरु राम्रो हुन्छ । त्यसैले माटोका उर्बरा शक्तिमा वृद्धि भइ बोटबिरुवाको उत्पादन / उत्पादकत्व पनि बढ्छ ।
- खेर गएको जैविक फोहोरको सदुपयोग गरी वातावरण स्वच्छ राख्न मद्दत गर्छ ।
- यो मलले माटोमा हानीकारक कीराहरुको संख्या कम गर्नुका साथसाथै रोग ल्याउने जीवाणुहरुको संख्या पनि कम गर्छ ।
- पानीमा सजिलै घुल्ने हुँदा बिरुवाले छिट्टै र सजिलै पोषण पाउँछ ।
- गड्यौलालाई राम्ररी पखाली सुकाएर माछा हाँस, कुखुरा आदिको को दानामा मिसाएर पनि खुवाउन सकिन्छ ।
- गड्यौला मल न्यून लगानीमा बन्ने र व्यवसायिक रुपमा उत्पादन गरी राम्रो आयआर्जन गर्न सकिन्छ ।

### रासायनिक गुणहरु

पी. एच.	७ - ७.५
नाइट्रोजन	१.७ - २.५ %
फोस्फोरस	१.५ - २.२५ %
पोटासियम	१.२५ - २.० %
कार्बन : नाइट्रोजन	१२ - १५.१
क्याल्सियम	अरुभन्दा ३-५ गुणा बढी
म्याग्नेसियम	
सल्फेट	
फलाम, जिंक , म्याग्नेजियम , तामा	२००-७०० पी पी एम

### गड्यौला पालन गर्ने तरिका

सबभन्दा पहिले गड्यौला पालनको लागि स्थानको सहि छनोट गर्नु पर्छ । गड्यौलालाई घर भित्र वा खुल्ला ठाँउ दुबैमा पाल्न सकिन्छ । घर भित्र गड्यौला पाल्दा कुनै पनि भाँडा जस्तै काठको बाकस, बाँसको टोकरी, बाटा, सिमेन्टको टप, प्लास्टिकको बाल्टी , डालो आदी प्रयोग गर्न सकिन्छ । घर बाहिर खुल्ला ठाँउमा गड्यौला पाल्दा भने छाँया भएको ठाउँ वा छानाको व्यवस्था भएको ठाउँ प्रयोग गर्नु पर्छ । व्यवसायिक रुपमा गड्यौले मल उत्पादन गर्न पानीको निकास भएको करिब ३ फिट लम्बाई, २ फिट चौडाई र १.५ फिट उचाई भएको ट्याङ्कीको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

साधारणतया भर्मीकम्पोस्ट ३ विधिबाट बनाउन सकिन्छ ।

- थुप्रो विधि
- खाडल विधि
- टंकी वा भकारो विधि

क) थुप्रो विधि

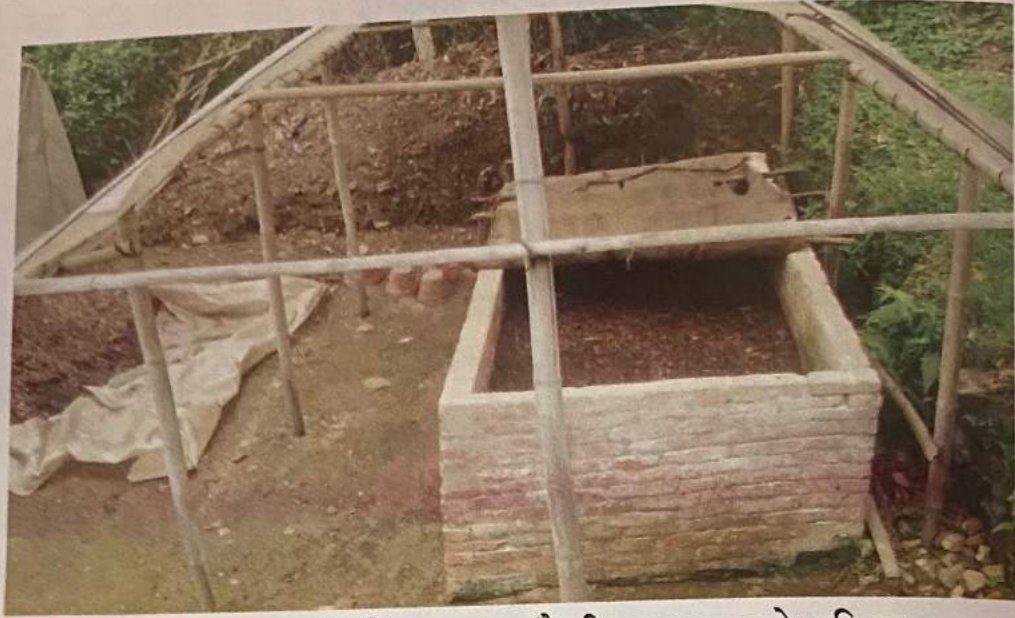
- सुक्खा र पानी नजम्ने , हावा को राम्रो प्रवाह हुने छहारी भएको ठाउँ छनोट गर्ने,
- बेडिङ्ग बनाउनको लागि गोबर-३ भाग, हरियो भारपात- १ भाग तथा पराल र छ्वाली-१ भाग राम्ररी पानीले भिजाई थुप्रो बनाउने,
- यसरी बनाएको बेडिङ्ग बाट १ टन गड्यौली कम्पोष्टमल तयार गर्न सकिन्छ ।
- केहि दिन पछि थुप्रोमा ६०-६५ डि। से. तापक्रम पुग्छ साथै राखिएका वस्तुहरु गलेर नरम हुन्छ र अनावश्यक जीवाणुहरु र कीराहरु मर्छन ।
- थुप्रो विस्तारै सेलाएपछि २०० वटा गड्यौला प्रति क्युविक फिटका दरले राख्ने
- गड्यौलाले प्रांगारिक पदार्थहरु खाएर ४५-६५ दिनमा त्यो संख्या बढेर ६०० प्रति क्युविक फिट पुगी कम्पोष्ट मल तयार गर्छ ।



चित्र २ थुप्रो विधिबाट गड्यौली मल बनाउने तरिका

ख) खाडल विधि

- यस विधिको लागि १० फिट लम्वाई, ६ फिट चौडाई र २ फिट गहिराईको खाडल खन्ने,
- खाडलमा ५० % गाई वस्तुको मल र हरियो भारपात, पराल, छ्वालि मिसाई खुकुलो पारेर बेडिङ्ग बनाउने,
- यस बेडिङ्गमा २०० वटा गड्यौला प्रति क्युविक फिटको दरले थुप्रो तरिका जस्तै राख्ने ,
- गड्यौला माटो मुनी बस्ने भएकोले बेडिङ्गको उचाई २ फिट भन्दा बढि भयो भने हावाको आवात जावातमा बाधा भई गड्यौला निसासिन्छ तर लम्वाई र चौडाई आवश्यकतानुसार बढाउन घटाउन सकिन्छ ।



चित्र ३ खाडल विधिबाट गड्यौली मल बनाउने तरिका

ग) टंकी वा भकारो विधि

- यस विधिमा १० फिट लम्बाई, ६ फिट चौडाई र २-३ फिट उचाईको पिँधमा ईटा तथा ढुंगा राखेर टंकी बनाउने ,
- सबभन्दा मुनीको भागमा गलेको गोबर हाल्ने र त्यस माथी एकसरो गलेकै कम्पोष्ट बनाउन राखिएको बस्तुहरु राख्ने,
- माथिका विधि जस्तै २०० वटा गड्यौला प्रति क्युविक फिटको दरले वा २-३ के जी गड्यौली प्रति टनको दरले छोडि दिने ।

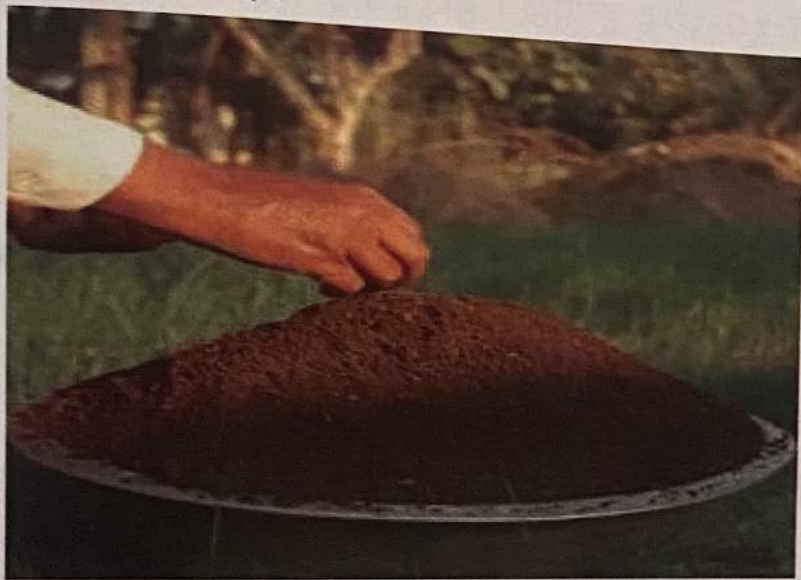


चित्र ४ टंकी/भकारो विधिबाट गड्यौली मल बनाउने तरिका

## गड्यौली मल संकलन

### (क) घोप्ट्याउने र छुट्याउने तरिका

मल संकलन गर्नको लागी पहिले गड्यौला पालेको भाँडाको सतहमा बाँकी भएको खानेकुरालाई निकाल्नु पर्छ। त्यसपछि भूईंमा प्लाष्टिक वा कपडा वा कागज केही ओछ्याएर त्यस माथि भाँडामा जति चुली बनाएर उज्यालोमा १० / २० मिनेट त्यतिकै छोड्ने जसले गर्दा गड्यौला तल्लो भागमा जम्मा हुन जान्छ। माथिबाट मल अंजुलीले भिकेर एउटा अलग भाँडामा राख्न सकिन्छ। यसरी मल सबै भिकदै जाने र अन्तमा गड्यौलाको भुप्पा मात्र भएको थुप्रो बाँकी रहन्छ। गड्यौलालाई पहिले जस्तै गरी भाँडामा राखी पाल्न सकिन्छ।



चित्र ५ गड्यौली मल संकलन गर्न घोप्ट्याउने विधि

### (ख) गड्यौला आफै छुट्टिने तरिका

यो तरिकामा पनि ढकनी हटाएर सतहको खानेकुरा सबै निकाल्नु पर्छ। त्यसपछि बनेको मललाई भाँडा वा बाकसको एक छेउमा थुपार्ने र बाँकी भाग खाली गर्नु पर्छ। खाली ठाउँमा सुरुमा जस्तै ओछ्यानका साथै खानेकुरा ( गोबर र जैबिक फोहर मिसाई एक हात उचाई सम्म राख्नु पर्छ। यस अवस्थामा २/३ दिन छाड्ने पछि बिस्तारै गड्यौलाहरु नयाँ थुप्रोतिर आँउदछ। यसरी हामीले मललाई १०/१५ दिनपछि निकाल्न सकिन्छ।



चित्र ६ गड्यौली मल संकलन गर्न गड्यौला आफै छुट्टिने विधि

त्यसैगरी मल बनिसकेको भाँडा माथी साँभमा जुटको बोरा ओछ्याएर फोहोर राख्यो भने रातभरिमा गड्यौला बोराको प्वालबाट फोहोरमा सर्छ। बिहानपख बोरा भिकेर फोहोर सहित अर्को भाँडामा सार्ने कार्य एक हप्ता सम्म गर्दा पनि गड्यौला छुट्याउन सकिन्छ।

### गड्यौले मल बनाउदा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

- गड्यौले मल का लागि चाहिने बेडिड बनाउन पराल, घाँसपात, गोबर, गोबरको लेदो, कागजका टुक्राटुकी मात्र प्रयोग गर्नुपर्छ। सुर्तिको पात, तितेपाति, अण्डाको बोक्रा, हड्डी, सिसा तथा धातुको टुक्राटुकी आदी प्रयोग गर्नु हुँदैन।
- बेडिङको चिस्यान ५०-६०% हुनुपर्छ। बेडिङलाई सुख्खा राख्नुहुँदैन त्यसैले हरेकदिन अलिकति पानी छर्कनुपर्छ।
- बेडिङको तापक्रम २०-२५ डि से हुनुपर्छ।
- अमिलो प्रजातिको फलहरु जस्तै कागती, सुन्तला राख्नु हुँदैन।
- मासु/माछाजन्य खानेकुरा वा तिनबाट निस्किएको फोहर लगायत तेलजन्य खानेकुरा (चिल्लो पदार्थ) र दुधका परिकार प्रयोग गर्नु हुँदैन।
- फोहर हाल्दा सकेसम्म टुक्राएर वा काटेर मात्र प्रयोग गर्नु पर्दछ।
- कमिला (रातो कमिला) गड्यौलाको शत्रु भएकोले भरसक गुलियो खानेकुरा राख्नु हुँदैन।
- बजारमा बढि विषादि युक्त तरकारी पाईने हुदाँ तरकारीको फोहोर कम्तिमा १२ घण्टा पछि वा पानीले पखाली दिनु पर्छ।
- मल बन्ने प्रकृया पुरा हुनसाथ भर्मिकम्पोष्ट र गड्यौलालाई अर्को बेडिङमा राख्नुपर्छ।

### गड्यौलाका शत्रुजीवहरु :

- रातो कमिला तथा अन्य कमिलाहरु
- हुँडी कीरा, लार्भाहरु, भिँगा तथा फल कुहाउने औसाँ
- मुसा, छुचुन्द्रा, न्याउरी मुसा

### शत्रुजीवको व्यस्थापन गर्ने तरिका :

- भाँडोको माथिल्लो सतहमा काँचो मेवा राखिदिनाले मुसा कम आउछ।
- औसाँ तथा भिँगाको आक्रमणहरु हुन नदिन कालो कपडाले राम्ररी ढाकिदिने र गुलियो पदार्थहरु नराख्ने।
- भाँडोलाई घाममा राखिदिने।
- कमिलाहरुको आक्रमण हुन नदिन भाँडोको वरिपरि पानीको घेरा बनाई राखिदिने।

